

Л. П. Затока

Національна бібліотека України
імені В. І. Вернадського

м. Київ

**ДОСВІД, ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ СТАБІЛІЗАЦІЇ
ДОКУМЕНТІВ З ОСЛАБЛЕНОЮ МАТЕРІАЛЬНОЮ
ОСНОВОЮ НА ПАПЕРОВИХ НОСІЯХ**

Бібліографічний огляд

Інформаційне забезпечення необхідне для опрацювання будь-якої проблеми і є надзвичайно актуальним у галузі збереження бібліотечних фондів. Адже рівень поставлених завдань, ефективність та актуальність впроваджених технологій збереження бібліотечних документів на всіх можливих матеріальних носіях пропорційно відповідає повноті та новизні інформаційного забезпечення. Тож тематика запропонованого бібліографічного огляду охоплює широкий спектр питань, які можуть бути максимально використані під час виконання тих чи інших стабілізаційних процесів та операцій щодо бібліотечних та архівних *документів* з ослабленою матеріальною основою з метою введення їх до культурного, інформаційного і наукового обігу.

Перш за все, слід зазначити, що слово чи термін “документ” є широковживаним як у наукових статтях, так і в нормативно-розпорядчій документації, тож необхідно привести його визначення для ефективного розкриття зазначеної проблеми. В “Законі України про обов’язковий примірник документів” терміну дається таке визначення: “документ – матеріальна форма одержання, зберігання, використання і поширення інформації, зафіксованої на папері, магнітній, кіно-, фотоплівці, оптичному диску або іншому носієві” [1]. Таке трактування дозволяє сфокусувати широке завдання забезпечення збереження документів, зосереджених у бібліотеках та архівах, на конкретному об’єкті – збереженості їх *матеріальної*

© Л. П. Затока, 2007

основи. Необхідно також дати пояснення стосовно таких широко-вживаних термінів у галузі збереження фондів, як *стабілізація та консервація* документів. Згідно з чинними Міждержавними стандартами на консервацію документів на папері, пергамені та шкірі “консервація забезпечує збереження шляхом підтримання режимів зберігання, стабілізації, реставрації та виготовлення копій”, а загальне поняття “стабілізація документа” передбачає оброблення, яке направлене на уповільнення старіння матеріальної основи документа та упередження пошкодження фондів [2, 3].

Слід зауважити, що з проблеми збереження бібліотечних фондів є велика кількість публікацій, а міжнародними організаціями прийнято ряд програм, спрямованих на раціональне використання та забезпечення збереження власного інформаційного потенціалу державами світу. Діяльність ЮНЕСКО, орієнтована на розробку як загальних програм збереження фондів у бібліотеках та архівах світу, так і конкретних питань збереження матеріальної основи документів, що відображено у публікаціях [5–12].

Інформацію про діяльність Міжнародної бібліотечної асоціації ІФЛА з питань довготермінового зберігання різних видів документів, насамперед тих, матеріальною основою яких, є папір, також можна простежити у великій кількості публікацій. Це пояснюється тим, що одним із пріоритетних напрямів діяльності цього об'єднання, що відображено у відповідній програмі “Preservation and Conservation – PAC”, офіційно прийнятій на Міжнародній конференції у Відні 7–10 квітня 1986 р., є забезпечення збереження бібліотечних фондів. Виконання інших програм також опосередковано пов'язане із завданнями збереження фондів, адже, наприклад, перенесення інформації з документа на паперовому носіїві на інший – новітній часто потребує необхідної підготовки його фактичного фізичного стану. Мається на увазі, що оцифрування чи мікрофільмування документа зі значними механічними чи біологічними пошкодженнями ускладнюється й потребує виконання комплексу стабілізаційних операцій. Тож упродовж останнього двадцятиліття з діяльністю ІФЛА щодо характеру, мети, принципів консервації та реставрації, захисту від фізичного, біологічного, хімічного ушкодження, реставрації блоку книги та окремих аркушів, відновлення оправи, а також стосовно інших питань можна ознайомитись у публікаціях [13–34].

Визнання масштабу проблем збереження за останні десяти-

ліття невпинно виросло. Одним із загально визнаних шляхів покращання інформованості персоналу бібліотек стосовно широкого кола питань, пов'язаних зі збереженням фондів, вважається проведення міжнародних наукових конгресів, конференцій, симпозіумів, семінарів. До низки питань, які на них розглядаються, належать як загальні питання, які стосуються історії бібліотек, законодавства, обов'язкового примірника, авторського права, будівель та обладнання бібліотек, комплектування всіма видами друкованої продукції, так і конкретні технологічні аспекти стабілізації матеріальної основи документів, реставрації рукописів, оправи. Ці та інші питання збереження бібліотечних документів, технологічні аспекти консервації фондів та завдання щодо вдосконалення і розширення інформаційного забезпечення, послуг в інтересах нинішніх та майбутніх користувачів бібліотечної установи у відповідності з її завданнями та професійними потребами відображено в наукових джерелах [35–58].

Міжнародний досвід зі збереження фондів, висвітлений в численних публікаціях та підтверджений практикою бібліотечної роботи, свідчить, що завдання збереження бібліотечних документів залежить від багатьох як взаємозалежних, так і незалежних факторів. Серед них на аспекти збереження видань на паперових носіях найбільше впливають: довговічність застосованих матеріалів, тривалість впливу умов зберігання та оточуючого середовища, ступінь зношеності в процесі використання, поводження з документами співробітників та користувачів, біотичні та абіотичні фактори середовища та ін. Перелік цих факторів не залишається незмінним, з розвитком науки та техніки він постійно оновлюється та розширюється. Разом з тим знання цих факторів уможливує розробку загальних принципів та підходів до збереження фондів, визначає правильну політику збереження документів на різних матеріальних носіях.

При створенні цього бібліографічного огляду вивчено та проаналізовано публікації стосовно фізико-хімічних властивостей складових бібліотечних документів, в якості матеріальної основи яких застосовано папір, а також стабілізаційних технологій, необхідних для них матеріалів та обладнання. Загальні питання збереження документів на папері, особливості протікання природного старіння матеріалу загалом, відмінності цього процесу залежно від виду паперу, його композиційного складу та періоду виготовлення, а також міркування відносно ефективності діючих методів визна-

чення швидкості старіння паперу та установки для прискореного старіння за стандартами TAPPI, ISO, JIS, ASTM висвітлено в наукових джерелах [59–72]. Відомо багато методів вивчення процесу старіння того чи іншого виду паперу, які ґрунтуються на одному підході – створенні штучних умов, що відображають природне старіння матеріалу. В публікації [73] для визначення довговічності паперу пропонується метод виміру опору зломові до та після штучного старіння. Про роль енергії активації в процесах старіння паперу та вірогідності застосування рівняння Арреніуса для прогнозування цього процесу в нормальних умовах, а також дослідження довговічності багатокомпонентних матеріалів, до яких належить папір, йдеться в статтях [74–75]. У статті [76] викладено теоретичні аспекти прогнозування довговічності паперу на основі кінетичної концепції міцності. Про дослідження стійкості волокон паперу хімічним перетворенням при підвищених температурах, а саме про спосіб прискореного старіння при підвищених температурах, який можна використати для вибору матеріалу для бібліотечних та архівних документів, йдеться в публікації [77]. Інформацію про застосування термоаналітичного методу для вивчення процесу старіння загалом, дослідження процесів старіння окремих друкованих видів паперу шляхом сорбції аміаку та термогравиметрії детально викладено в статтях [78–80]. Серед великої кількості публікацій про негативний вплив навколишнього середовища на фізичний стан паперу бібліотечних документів ми наводимо ті, в яких конкретно вказано вимоги як щодо хімічного складу повітря приміщень бібліотеки, так і щодо необхідності підтримання оптимальних режимів зберігання фондів. Оскільки хімічний склад внутрішнього повітря приміщень бібліотеки, як правило, містить активні та неактивні домішки, а їх кількість залежить від стану навколишнього середовища, яке безпосередньо впливає на стан бібліотечних та архівних документів, тож серед основних забруднювачів повітря бібліотеки – оксиди сірки, азоту, хлор, пил, озон тощо. Інформацію про вплив навколишнього середовища, а також технології виробництва (тобто складу та кількості доданих у процесі виготовлення різних хімічних речовин) на довговічність паперу найбільш поширених у бібліотеці видів, таких як друкарський, газетний, наведено в публікаціях [81–93].

Для забезпечення належного рівня якості паперу, який є на сьогоднішній день матеріальною основою переважної більшості бібліотечних документів, проводиться чимало перспективних до-

сліджень. Вони здійснюються в лабораторіях учених на рівні технологій виробництва паперу: створення довговічних видів паперу, уповільнення процесу старіння методом проклеювання паперу спеціальними нейтральними речовинами та ін. Отже, можна стверджувати, що найперші операції щодо стабілізації матеріальної основи бібліотечних документів, які безперечно впливають на їх подальше зберігання та використання, повинні здійснюватися вже на стадії виготовлення паперу. Тобто якість вибраної сировини (композиційний склад паперу), відповідність нейтральних хімічних речовин, необхідних для проклеювання паперу, дотримання оптимальної технології друкарських процесів є реальним підґрунтям подальшого якнайдовшого існування того чи іншого виду паперу вже у вигляді матеріальної основи конкретного бібліотечного документа. Про виробництво паперів з нейтральним проклеюванням, термічне старіння паперу в середовищі кисню, в композиції якого целюлоза різних ступенів помелу, властивості паперу, проклеєного синтетичним клеєм при різних значеннях рН середовища, а також дослідження впливу прискореного термічного старіння на папір, який виготовлено з бавовняного лінтеру, відбіленої сульфітної та сульфатної целюлози, йдеться в публікаціях [94–101]. У цих статтях висвітлено також характерні особливості впливу сульфату алюмінію та смоляного клею на властивості паперу і процес пожовтіння паперу, а також фактори, які безпосередньо знижують ефект дії сульфату алюмінію.

Занадто інтенсивне використання документа читачами, невідповідність умов зберігання нормативним параметрам щодо режимів зберігання в книгосховищах та інші особливості процесу зберігання фондів, техногенне навантаження оточуючого середовища, яке постійно зростає, призводять в кінцевому результаті до необхідності проведення безпосередньо в бібліотеці комплексу стабілізаційних операцій, які направлені на уповільнення старіння та упередження пошкодження документа. Першоджерела [102–103] трактують поняття стабілізації документів на паперових носіях з ослабленою матеріальною основою як виконання практичних заходів стосовно їх стабілізації в трьох взаємозалежних напрямках, а саме *по відношенню до фізико-хімічного, механічного та біологічного факторів*. Проблеми реалізації рішень щодо необхідності виконання консервації та стабілізації, методика відбирання на стабілізаційно-відновлювальні операції видань з бібліотечних фондів, сучасний погляд на консервацію документів у бібліотеках, а також перспек-

тиви, переваги та недоліки окремих технологій консервації документів відображені в публікаціях [104–107].

Технологічні аспекти стабілізації документів по відношенню до *фізико-хімічного фактора*, масові та індивідуальні способи нейтралізації (введення хімічних речовин) для створення лужного резерву в матеріальній основі документів, виданих на кислотному папері, та інформація про методи нейтралізації паперу, які застосовуються у бібліотеках США та країнах Європи, відображено в статтях [108–113]. Ці публікації детально інформують також про метод масової нейтралізації паперу, розроблений для Національної бібліотеки Канади, відображають основні підходи та організаційні особливості нейтралізації паперу у великих консерваційних лабораторіях. Автори статей дають оцінку ефективності методам, технічним засобам та різноманітним особливостям технології нейтралізації паперу в США. В порівняльному аспекті безперечно корисна інформація про аналіз методів нейтралізації паперу, розроблених та використаних для масової консервації виробів друку в США, Канаді і Франції, та розробку моделі масової консервації документів в архівах і бібліотеках Німеччини. Крім наведених публікацій щодо технологій масової нейтралізації бібліотечних документів, слід виокремити також ті, автори яких детально, на основі власного досвіду та з літературних джерел, обґрунтовують переваги чи недоліки застосованих консерваційних операцій з використанням конкретних хімічних речовин за одним чи декількома способами і наводять порівняльний аналіз їх ефективності [114–124].

Перш ніж оглянути публікації щодо технологічних та етичних аспектів стабілізації документів по відношенню до *механічного фактора*, слід нагадати, що ефективність процесів потребує сучасного реставраційного обладнання, спеціальних інструментів, відповідних витратних та реставраційних матеріалів. Про способи відновлення втрачених частин тексту, доповнення їх композицією волокнистої маси зі зв'язуючим (зміцнюючою добавкою), формування і зневоднення аркуша під дією вакууму та сушку контактним методом, а також способи зміцнення документів з пористих матеріалів: паперу, шкіри, тканини, деревини за допомогою полімерного покриття на основі ді-пара-ксилилену та його похідних, імпрегнуючих речовин іншої хімічної будови йдеться в статтях [125–130]. Корисна інформація про спосіб виготовлення клейкого полотна та пристрою для рівномірного зволоження перед склеюванням, особливості виробництва і використання для реставрації

аркушів паперу з нейтральним проклеюванням, а також застосування глюкози, боргідриду натрію надана в джерелах [131–132].

Технологічні операції реставрації документів – зміцнення та дублювання крихкої (ветхої) основи, зведення розривів та тріщин, доповнення втрат паперової основи, тобто стабілізацію матеріальної основи паперового носія інформації по відношенню до *механічного фактора*, висвітлено у великій кількості публікацій. Так, безпосередньо про застосування 3-х стадій методу реставрації пошкоджених художніх виробів (літографій, малюнків, офортів, гравюр), виконаних на папері, йдеться у публікації [133]. В статті детально описано ці стадії, а саме: заповнення отворів та розривів спеціальним високоякісним папером ручного способу виготовлення за допомогою крохмального клею; відшліфовування країв пошкоджень до товщини кількох волокон з подальшим накладанням спеціально вибраного клаптика, ідентичного за структурою та кольором; долиття на пошкоджену частину поверхні латки з паперової маси, для якої підібрано та відповідним способом підготовлено масу певного композиційного складу. Зазначається, що перший з описаних методів здобув значне поширення в реставраційних центрах країн Європи та Америки. Способи знепилювання паперу під час реставраційних операцій, метод сухої реставрації документів за допомогою полімерів та тонких зміцнюючих видів паперу, використання в якості фарбників відвару з кореня барбарису, розчину алкалоїду, флаваноїду, кверцетину, настою хни та відвару плодів горіха, які мають активні фарбуючі властивості і можуть бути рекомендовані в якості фарбника під час виконання реставраційних операцій з рукописними та друківаними матеріалами на паперовій основі, детально описано в статтях [134–136]. Застосування хімічного та ферментного очищення паперу від клею та фоксингів за такою схемою: промивання; оброблення 1-процентним розчином протосубтиліну в фосфатному буфері; промивання; відбілювання; повторне промивання та висушування стало темою наступної публікації [137]. У джерелі [138] детально викладено інформацію про композиційний склад якісного реставраційного паперу, до якого входять такі компоненти: бавовняна целюлоза; зв'язуючі – термогідропластичні волокна з полівінілового спирту в кількості 10 % від маси волокна та стабілізатор-наповнювач крейда в кількості 5 % від маси повітряно-сухого волокна. Діапазон маси одного квадратного метра різних видів реставраційного паперу коливається в межах від 40 г до 100 г. У статті наводяться також

дані щодо міцності, показника кислотності (рН), біостійкості, деформації реставраційних видів паперу. Про дослідження впливу 4-х простих водорозчинних ефірів целюлози (оксіетилцелюлози, метилоксіпропилцелюлози, оксіпропилцелюлози, метилцелюлози) на фізико-хімічні властивості паперу та текст документа під час термічного світлового старіння йдеться в публікації [139]. Ці ефіри також рекомендовано до застосування в реставраційній практиці архівів, бібліотек та музеїв для закріплення текстів та малюнків, які випадають. Про застосування ефірів целюлози в реставраційній практиці йдеться також і в наступній статті [140], в якій пропонується сучасна методика оцінки міцності склеювання паперу на зсув та показані високі властивості ефірів целюлози, в тому числі метилоксіпропилцелюлози, для зміцнення та склеювання паперу. Часто технологічна схема реставрації ушкодженого документа включає стадію відбілювання матеріальної основи. В публікації [141] розглянуто переваги та недоліки застосування хлораміну Т, окису хлору, гіпохлориду, перекису водню, перманганату калію для відбілювання паперу в процесі реставрації. Підкреслено, що для відбілювання старовинних паперів використовується хлорамін В з подальшим підкисленням лимонною кислотою. Відбілювання паперу двоокисом хлору проводиться в рідкому та газоподібному середовищах, а застосування перекису водню доцільно рекомендувати для відбілювання окремих ділянок, а не всього аркуша. В цій статті також зазначається, що для відбілювання аркушів перманганат калію та гіпохлорит не слід використовувати. Відбілювання паперу перекисом водню в середовищі органічних розчинників є темою наступної публікації [142].

Розвиток реставраційної науки передбачає послідовне застосування старих, перевічених часом і практикою методів та апробування новостворених технологій і методик. У статтях [143–145] наведено результати досліджень щодо можливості застосування для відновлення матеріальної основи документів на папері реставрації так званим “сухим” способом, тобто методом гарячого пресування рівномірного реставраційного паперу з використанням вітчизняних полімерів для дублювання матеріалів на паперову основу. В цих публікаціях на конкретних результатах дослідів аргументовано показана можливість підвищення міцності та довговічності бавовняного та газетного паперу завдяки застосуванню вищеописаного методу. Детально викладена інформація про технологію нанесення полімерів для дублювання з подальшим при-

клеюванням до документа, що реставрується, на прикладі документів з сильнотекучим двостороннім текстом. Також описана методика використання композиційного матеріалу для “сухої” реставрації документів на паперовій основі. Про сучасну технологію реставрації аркушів блоку залежно від ступеня пошкодження, яка включає: очищення від забруднень, долиття паперовою масою, застосування етилового спирту, метилцелюлози та желатини, а також ефективну методику реставрації аркушів, а саме – обробку плям іржі та жиру (локальну); обробку пігментних плям плісняви хлораміном; механічне очищення всіх аркушів; промивання та пресування між сукнами у пресі; закріплення ослаблених аркушів документа смужками японського паперу, а розривів – спеціальним реставраційним папером “верже” з використанням пшеничного клею Starch йдеться в публікаціях [146–147]. Перспективний метод консервації документів способом зміцнення паперу з використанням полі-пара-ксилилену в газовому середовищі, який дозволяє обробляти книжковий блок, не розширюючи його, висвітлено в статті [148]. Автор публікації стверджує, що зміцнення складових блоку залежить від рівня деструкції, адже більша кількість речовини осідає біля обрізу. Зазначено також, що покриття цим хімікатом у декілька прийомів дозволяє провести більш рівномірне зміцнення паперу книжкового блоку. Не залишаються поза увагою науковців та практиків етичні аспекти відновлення ушкоджених документів. У публікації [149] автором порушуються питання нового відношення до об’єкта реставрації, тобто усвідомлення значимості оригіналу. В статті також детально описано п’ять правил реставрації. Автор статті застерігає, що збереження цінності об’єкта – головне завдання реставратора і головна дилема, а розробка плану реставрації має опиратись на забезпечення збереження цінності об’єкта, що відновлюється. У статті наводяться категорії цінностей об’єкта реставрації, на яких, на думку автора, тримається кодекс етики в реставрації. Слід зауважити, що фахівцями з реставраційної справи підготовлено чимало методичних посібників і методичних рекомендацій щодо технологічних особливостей, методів та прийомів традиційної реставрації документів на паперовій основі. В публікаціях [150–152] наведено деякі з них. Технологічні особливості реставрації стародрукованих видань та рукописів на непаперовій основі відображено в статтях [153–154], а методика відновлення зцементованих (карбонізованих) аркушів паперу з крейдованим покриттям у публікації [155]. Про технологічні ас-

пекти консервації рукописів методом зволоження, подальшого розтягування в залежності від товщини пергамену, роздублювання пергамену з використанням методу віддаленого зволоження та наступного просушування йдеться в статтях [156–159].

Висвітлюючи інформацію про стабілізацію матеріальної основи документів на паперових носіях по відношенню до *біологічного фактора*, необхідно зазначити, що ураження книжкових фондів мікроорганізмами спостерігається повсюдно, незалежно від географічного розташування установи, де ці фонди зберігаються. Інформацію про мікологічне ураження паперу можна знайти в працях італійських, німецьких, американських та російських учених, які стверджують, що це є світовою проблемою [160–164]. Одним із основних завдань у напрямку збереження документів на паперових носіях є недопущення їхнього мікологічного пошкодження. Вирішальна роль у цьому відводиться моніторингу мікологічного стану фондів, адже саме моніторинг – це аналіз, оцінка та прогнозування змінюваності стану об'єкта, спостереження з метою запобігання виникнення критичних ситуацій, небезпечних для фондів та здоров'я працюючого персоналу. Ці питання розглядаються в публікаціях [165–167]. У наукових джерелах [168–173] детально викладено методологію біологічної, зокрема, мікологічної безпеки фондів, а також технології, способи та засоби дезінфекційної обробки архівних і бібліотечних матеріалів. Особливо гостро постає питання про способи захисту паперу від руйнування грибами у випадках виникнення аварійних ситуацій, коли порушуються нормативні режими зберігання фондів. Про небезпеку пошкодження документів на паперових носіях біологічними факторами, яка збільшується під час екстремальних ситуацій – аварій, а також профілактику біологічного ураження фондів у поставарійний період йдеться в матеріалах збірника статей [174]. Інформацію про основні групи організмів, які інтенсивно розвиваються в поставарійній ситуації (ціанобактерії, бактерії, актиноміцети, мікроскопічні гриби, членистоногі, гризуни) та необхідність комплексного поставарійного обстеження фондосховищ для запобігання біологічного ураження документів детально викладено в статті [175]. За результатами кліматологічних та мікробіологічних досліджень повітряного середовища в бібліотеках авторами публікацій [176–177] зроблено висновок про те, що простежується певний взаємозв'язок між появою та поширенням мікробіологічного фактора (плісняви) та параметрами мікроклімату приміщень установи.

Аналітичний огляд масових методів дезінфекції документів, недоліки фумігації із застосуванням окису етилену, формальдегіду та інформацію про перспективні технології в цьому напрямку подано в статті [178]. У наступній публікації цього ж автора [179] проінформовано про те, що експонування документів в атмосфері зі вмістом 60 % диоксиду вуглецю та з відносною вологістю 100 % призупиняє розвиток мікроміцетів *Trichoderma viride* і *Penicillium suslorium*. Зазначалось, що негативного впливу на властивості паперу з сульфатної та сульфатної целюлози не спостерігалось, однак зменшувалась міцність на розривання шкіри рослинного дублення. Про дослідження впливу магнітного поля на розвиток мікроміцетів – активних деструкторів целюлози йдеться в статті [180], авторами якої зроблено висновок про перспективність вибраного напрямку наукового дослідження з метою знезараження паперу бібліотечних документів.

Насамкінець можна зазначити, що в цьому бібліографічному огляді проаналізовано різноманітні наукові та інструктивно-методичні матеріали, різні за обсягом та роками видання, а також міжнародні, міждержавні стандарти та інші нормативні документи. Огляд містить інформацію про загальні та спеціальні наукові розробки з консервації бібліотечних фондів за невеликим винятком за останні двадцять років, які об'єднані такою темою, як стабілізація ослабленої матеріальної основи документа у відношенні до трьох взаємозалежних факторів: фізико-хімічного, механічного та біологічного. Певно, що в цих матеріалах розглянуто не всі публікації із зазначеної проблеми – їх тисячі, але лише ті, які найбільш оптимально, детально та конкретно відображають проблеми, перспективи та шляхи розв'язання поставленого завдання. В умовах стрімкого розвитку науки та технологій, щоб досягти високого рівня, зокрема, й в галузі консервації бібліотечних документів, необхідно постійно поповнювати та поновлювати зібрану бібліографію новітніми світовими досягненнями з питань збереження фондів бібліотек.

**Список використаних нормативних документів,
міжнародних і міждержавних стандартів, методичних матеріалів
та наукових публікацій**

1. Закон України про обов'язковий примірник документів від 9 квітня 1999 р. № 95–XIV // Вісн. Книж. палати. – 1999. – № 5. – С. 26–28.

2. *ГОСТ 7.50–2002*. Консервация документов. Общие требования. Введ. 01.01.03. – 9 с.
3. *ГОСТ 7.48–2002*. Консервация документов. Основные термины и определения. Введ. 01.01.03. – 12 с.
4. *Манифест ЮНЕСКО о публичных библиотеках 1994* // Библиотека. – 1995. – № 6. – С. 6.
5. *Arnoult J.-M.* L'enquête UNESCO/IFLA/CIA sur l'état de conservation du patrimoine mondial dans les bibliothèques et les archives. – Brighton, 1987. – 9 p. – (53 rd IFLA gen. conf. rep., 144 / CON / – 6 – Ö).
6. *Methods of evaluation to determine the preservation needs in libraries and archives.* – Paris: UNISIST UNESCO, 1988. – 75 p.
7. *Study of integrated pest management for libraries and archives.* – Paris: Gener. inform. progr. a UNISIST UNESCO, 1988. – 119 p.
8. *UNESCO/IFLA contacts*// IFLAj. – 1987. – Vol. 13, № 3. – P. 292.
9. *Crespo C., Vinas V.* La preservación y restauración de documentos y libros en papel: un estudio del RAMP con directrices. – Paris: UNESCO, 1984. – 109 p.
10. *Hendriks K.B.* The preservation and restoration of photographic materials in archives and libraries: A RAMP study with guidelines. – Paris: UNESCO, 1983. – 118 p.
11. *Parker T.A.* Study on integrated pest management for libraries and archives. – Paris: UNESCO, 1988. – 119 p.
12. *Traditional restoration techniques.* – Paris: UNESCO, 1988. – 80 p.
13. *Принципы консервации и реставрации коллекций в библиотеках.* Секция сохранности фондов // Библиотековедение и библиогр. за рубежом. – 1981. – № 81. – С. 70–82.
14. *Клементс Д.В.Ж.* Деятельность секции сохранности ИФЛА (1985–1988) // Там же. – 1991. – № 128. – С. 34–46.
15. *Генцва Е.К.* Правовые аспекты деятельности отечественных библиотек и международная практика // Библиотека. – 1996. – № 9. – С. 23–26.
16. *Medium-term programme 1992–1997.* International Federation of Library Associations and Institutions // Там же. – 1995. – № 8. – С. 3–5.
17. *Робертс У.* Федерация открыта для всех // Там же. – 1996. – № 5. – С. 10–13.
18. *Темы заседаний секций и “круглых столов” ИФЛА* // Там же. – 1996. – № 7. – С. 13.
19. *Dureau J.-M., Clements D.W.* Principles for the preservation and conservation on library materials. – Hague : IFLA headquarter, 1986. – 29 p. – (IFLA professional reports: 8).
20. *Dureau J., Clements D.* Zasadý ochrany a konservace knihovnického materiálu. – Praha: Stat.knoh.CSR, 1988. – 32 s.
21. *Wilson A.* Preservation is justified by access. – Brighton, 1987. – 17 p. – Bibliogr.: p. 16–17. – (53rd IFLA council. a gen. conf.rep., 1/PLE/–1–E,F,G,R).
22. *Vallejo R.M.* Preservation and conservation and their teaching: The methodology of Vienna 86. – Brighton, 1987. – 14 p.

23. *IFLA's PAC program* // IFLA j. – 1978. – N 4. – P. 399–400.
24. *Annual report 1986 of the IFLA PAC programme* // Ibid. – 1987. – Vol. 13, N 2. – P. 168–169.
25. *Arnoult J.-M.* Les activités de formation dans les centres regionaux du programme PAC. – Paris, 1989. – 8 p. – (55th gen. conf. a. council meet. rep., 110 – CONS – 2 – F,R).
26. *Clements D.W.G., Arnoult J.M.* Preservation planning in Europe // Ibid. – 1988. – Vol. 14, N 4. – P. 254–260.
27. *Smith M.A.* Annual report 1989 of the IFLA PAC programme // Ibid. – 1990. – Vol. 16, N 2. – P. 258–263.
28. *Smith M.A.* Core programme on preservation and conservation (PAC). – Brighton, 1987. – 6 p. – (53rd IFLA gen. conf. rep., 82/CONE–3–4–E).
29. *Smith M.A.* The IFLA Core programme for preservation and conservation (PAC). – Stockholm, 1990. – 5p. – (56th IFLA gen. conf. rep., 87–CORE–3–E).
30. *Yeh H.-P.* Conservation / Preservation: An intern. approach // Libr. resources a. techn. services. – 1986. – Vol. 30, N 1. – P. 31–35.
31. *Arnoult J.-M.* Programme PAC: le centre regional de Sable (France). – Tokyo, 1986. – 3 p. – (52nd IFLA gen. conf. rep., 212–CON–5–F).
32. *Clements D.W.G.* The IFLA conservation section and the core programme for preservation. – Tokyo, 1986. – 16. – (52nd IFLA gen. conf. rep., 41–CON–1–E).
33. *Tottie T.* Genombrott for konserverings – och bevarande fragorna // Biblioteksbladet. – 1985. – Ag. 70, N 11/12. – S. 268.
34. *Sparks P.G., Smith M.* Annual report 1985 of the IFLA PAC Programme // IFLA j. – 1986. – Vol. 12, N 2. – P. 137–138.
35. *К истории международных библиотечных связей (1853–1926)* // Библиотека. – 1995. – № 7/8. – С. 14.
36. *Профессиональное сообщество в эпоху перемен* // Там же. – 1996. № 11. – С. 36–40.
37. *Уэджворт Р.* Вне власти времени и пространства. Речь президента ИФЛА на открытии 61-ой сессии Совета и Генеральной конференции ИФЛА в Стамбуле (Турция). 1995 г. // Там же. – 1995. – № 11.
38. *Уэджворт Р.* Новые ожидания. Современные технологии требуют подготовленных потребителей. Речь президента ИФЛА на открытии 62-ой генеральной конференции // Там же. – 1996. – № 11.
39. *Arnoult J.-M.* Congres de Vienne // Bull. des bibl. de France. – 1986. – Vol. 31, N 5. – P. 526–527.
40. *Conference on preservation of library materials, Vienna, April, 6–11, 1986* // Restaurator. – 1987. – Vol. 8, N 2/3. – P. 63–150.
41. *First international symposium on newspaper preservation and acces* // Interlending a. doc. supply. – 1988. – Vol. 16, N 1. – P. 34–35.
42. *Presevation of library materials: conference held at the National library of Austria, Vienna, 7–10 april, 1986.* – Saur, 1987. – Vol. 1 / Ed. by M.A. Smith. – 159 p.

43. *Zalecenia* Międzynarodowej konferencji na temat ochrony arialow bibliotecznych, Wieden, kwiecień 7–10, 1986 // *Bibliotekarz*. – 1987. – R. 54, N 4/5. – S. 40–41.
44. *Dureau J.-M.* Formations // *Bull. des bibl. de France*. – 1986. – Vol. 31, N. 5. – P. 527–528.
45. *Education and training for preservation and conservation*. – München etc.: Saur, 1991. – 113 p. – (IFLA publ.).
46. *Library policy for preservation and conservation in the European Community: Principles, practices and the contribution of new inform. technologies* / Ed. by A. Wilson. – München etc.: Saur, 1988. – 144 p.
- 47–48. *Игумнова Н.П.* 9-й советско-французский семинар на тему “Сохранность фондов, их консервация и реставрация” (Париж, 21–23 мая 1986 г.) // *Библиотековедение и библиогр. за рубежом*. – 1987. – № 113. – С. 57–63.
49. *Тимохина О.В., Воскобойник Ц.М., Нагаева Л.Н.* Международные семинары библиотечных работников // *Сов. библиотековедение*. – 1987. – № 2. – С. 86.
50. 3-й советско-шведский семинар по вопросам сохранности библиотечных фондов (Москва, 9–11 сент. 1986 г.) // *Библиотековедение и библиогр. за рубежом*. – 1987. – № 114. – С. 9–24.
51. *S racuskymi expertmi* // *Citadel*. – 1990 – Roč. 39, N 6. – S. 216–217.
52. *Wachter O.* Preservation policy – Preservation practice: Drei Tagungsber // *Biblos*. – 1984. – Jg. 33, N1. – S. 4 – 16.
53. *Working group on newspapers* // *IFLA j.* – 1987. – Vol. 13, N 1. – P. 68.
54. *Тинелл Л.* Консервация и сохранность фондов в машинный век // *Библиотековедение и библиогр. за рубежом*. – 1987. – № 114. – С. 10–13.
55. *Иерв Г.* Срок службы современных носителей информации // *Там же*. – С. 13–17.
56. *Дослідження зі збереження та відновлення старовинних рукописів на паперовій основі: Матеріали Міжнар. конф. (Киото, 9–23 вересня 1988 р.)* // *Pap. Technol.* – 1989. – № 3. – С. 30–33.
57. *На земле обетованной* // *Библиотека*. – 2001. – №3. – С. 78–83.
58. *Добро пожаловать в Бостон* // *Там же*. – № 4. – С. 81–83.
59. *Bansa H.* Accelerated aging tests in conservation research // *Restaurator*. – 1992. – Vol. 13, N 3. – P. 114–137.
60. *Reihardt B., Arneberg U.* Die Vergilbung gestrichenes von Papier // *Wochenblatt für Papierfabrikation*. – 1988. – N 5. – S. 179–187.
61. *Хаверманс Дж.* Долговечность информации: от камня до полимера // *Теория и практика сохранения кн. в б-ке: Сб. науч. тр.* – СПб., 1998. – Вып. 19. – С. 61–66.
62. *Laufmann M., Hummel W.* Neutrale holzhaltige Papierherstellung 1990 // *Wochenbl. für Papierfabrikation*. – 1991. – 119. – N 8. – S. 269–293.
63. *Koura A.* Alterungsmechanismus, Einflussfaktoren neu entwickelte

Methoden zur Konservierung und Restaurierung von Papier // Papier. – 1982. – N 1. – S. 4.

64. *Gratzl J.* Lichtinduzierte Vergilbung von Zellstoffen – Ursachen und Verhütung // Wochenblatt für Papierfabrikation. – 1985. – N 13. – S. 490.

65. *Hernadi S., Rusznák István.* A kendeszár papírpapí alkalmazásának vizsgálata // Papiripar. – 1985. – N 4. – S. 134.

66. *Bansa H.* Beschreibung des materiellen Zustandes von Bibliotheksgut // Bibliothek. – 2005. – 29. – N 2. – S. 160–170.

67. *Hanus J.* K niektorým problémom starnutia papiera v archívoch a knižniciach // Papir a celuloza. – 1985. – N 4. – S. 77.

68. *Daniel F.L., Fieder F.* Lepapier // Analisis... – 1991. – 19. – N 6. – S. 16–19.

69. *Stuhrke R.A.* The development of permanent paper // Preserv. Pap. and Text. Hist. and Art. Value. – 1977. – S. 24–36.

70. *Kelly G.B., Mendenhall J.C., Ogle C.A.* The use of chemiluminescence in the study of paper permanence // Amer. Chem. Soc. Polym. prepr. – 1978. – N 2. – S. 849.

71. *Koura A., Krause Th.* Die Alterung von Papier. Teil II // Papier. 1978. – N 5. – S. 189–194.

72. *Таканаши А.* Прискорене старіння паперу та картону // Камипа гикеси. – 1987. – № 5. – С. 386–393.

73. *Гончарова В.П.* Прогнозирование долговечности бумаги // Сб. тр. ВНИИГознака. – 1979. – № 9. – С. 14–22.

74. *Gray Glen G.* Determination and significance of activation energy in permanence tests // Preserv. Pap. and Text. Hist. and Art Value. Washington. – 1977. – P. 286–313.

75. *Baer N., Indictor N.* Use of the Arrhenius equation in multicomponent systems // Preserv. Pap. and Text. Hist. and Art Value. – Washington, 1977. – P. 336–351.

76. *Бланк М.Г., Фляте Д.М.* Прогнозирование долговечности бумаги с полимерными связующими // Долг. док. – Л., 1981. – С. 16–21.

77. *Herdlicka Libor, Vagac Svetozar.* Studium odonostin vlaknin ucinkum zvyšenych teplot // Pap. a celul. – 1987. – 42. – N 4. – S. 91–93.

78. *Hevesi Toth Ferenc.* A papíroregedes vizsgálati termóanalitikai módszerrel // Papiripar. – 1987. – 31. – N 2. – S. 54–63.

79. *Hevesi F.* Problems and characterization of paper aging investigations by means of NH₃ sorption and thermogravimetry // Cellulose Chemistry the Technology. – 1984. – N 1. – S. 99–109.

80. *Фляте Д.М., Шитикова Л.М.* Прогнозирование долговечности бумаги // Химия и техн. целлюлозы. – 1980. – № 7. – С. 37–42.

81. *Floreal D., Flieder F., Leclers F.* The effects of pollution on deacidified paper // Restauraror. – 1990. – Vol. 11. – N 3. – P.179–207.

82. *ISO 9706.* Information and documentation – Paper for documents – Requirements for permanence. Опубл.01.03.94. – 6 с.

83. *Кобякова В.И., Скворцова О.В., Успенская С.В.* Экологически неблагоприятные факторы в хранилищах библиотек // *Материалы науч.-практ. конф. "Критерии экологической безопасности"*. – СПб., 1994. – С. 53–54.
84. *Окружающая среда* : Энцикл. слов.-справ. – М., 1993. – 326 с.
85. *Левашова Л.Г., Успенская С.В., Кобякова В.И. и др.* Внутренние и внешние источники загрязнений в хранилищах культурных ценностей // *Эколог. химия*. – СПб., 1996. – № 5. – С. 52–56.
86. *Кобякова В.И.* Обеспечение сохранности коллекций в экологически неблагоприятных условиях // *Сб. материалов Всерос. семинара "Проблемы безопасности библиотек и библиотечных фондов"*. – СПб., 1997. – С. 101–108.
87. *Товстошкурова Д.У.* Влияние химических добавок на долговечность тонкой типографской бумаги // *Сб.тр. ЦНИИБумаги*. – 1979. – № 18. – С. 4–9.
88. *Arney J.S., Jacobs A.J.* Newsprint deterioration // *TAPPI*. – 1980. – N 1. – S. 75–77.
89. *Bansa H.* Papierchemie: einige unentbehrliche Grundbegriffe // *Z. Bibliotheksw. und Bibliogr.* – 1980. – N 31. – S. 1–11.
90. *Dessauer G.* Die endogenen und exogenen Alterungsursachen des Papiers und Möglichkeiten des Paplermachens, alterungsbestandige Papiere zu erzeugen // *Papier*. – 1978. – 32. – N 10a. – S. 32–38.
91. *Иванов Г.А., Фляте Д.М.* Старение бумаги (обзор). – М., 1971. – 25 с.
92. *Stadler P.* Effect of Climatic Conditions on the Physico-chemical Properties of Paper and on Bookbinding (In English and German) // *Europa Birkner Marketing Report, Vol. 1: Paper Market research, Hamburg*. – 1978. – S. 276–280.
93. *Hernadi S.* Thermal ageing in oxygen of paper made from cellulose at different degrees of beating // *Sven. papperstidn. och Sven. pappersforadlingstidskr.* – 1976. – 79. – N 13. – S. 418–423.
94. *Фляте Д.М.* Долговечность бумаги, проклеенной синтетическим клеем // *Целлюлоза, бумага и картон*. – 1977. – № 9. – С. 12–16.
95. *Green S.B.* Ageing of Books and Documents // *Papier*. – 1978. – N 12. – S. 673.
96. *Koura A., Krause Th.* Die Alterung von Papier. Teil I. Untersuchungen über die alterung ligninfreier Faserstoffe // *Papier*. – 1977. – 31. – N 10a. – S. 9–16.
97. *Koura A., Krause Th.* Die Alterung von Papier. Teil III. Einfluss des pH-Wertes der Stoffsuspension und des Gegenions der Carboxylgruppen // *Papier*. – 1978. – Bd. 32. – N 12. – S. 558–563.
98. *Krause Th., Koura A.* Die Alterung von Papier. Teil IV. Einfluss von Aluminiumsulfat and Harzleim auf die Alterung ligninfreier Faserstoffe // *Papier*. – 1979. – Bd. 33, N 1. – S. 9–13.
99. *Koura A., Krause Th.* Die Alterung von Papier. Teil V. Beeinflussung der Alterungsbestandigkeit und Reaktivierung Gealterter Papier mit flüssigem Am-

- moniak und Ammoniaklösungen // Papier. – 1979. – Bd. 33. – N 4. – S. 142–147.
100. *Koura A.* New method for saving old paper // Pulp. and Pap. Int. – 1983. – 25. – N 11. – S. 41–42.
101. *Paiste Dilwyn P.* Considerations for alkaline papermaking // TAPPI. – 1981. – 64. – N 4. – S. 97–99.
102. *Основные технологические процессы реставрации документов:* Учеб. пособие. – СПб.: РНБ, 2002. – 65 с.
103. *Сохранение* библиотечных и архивных материалов: Руководство. – СПб.: Европейский дом, 1998. – 257 с.
104. *Atkinson R.W.* Selection for preservation: a materialistic approach // Libr.ressources a. techn. services. – 1986. – Vol. 30. – N 4. – P. 341–353.
105. *Williams L.B.* Selektng rare books for phisical conservation // College a. research libr. – 1985. – Vol. 48. – N 3. – P. 153–158.
106. *Вершинина Э.Г.* Некоторые вопросы консервации библиотечных фондов на страницах зарубежной печати // Теория и практика сохранения кн. в б-ке: Сб. науч. тр. – Л., 1988. – Вып. 14. – С. 158–162.
107. *Нюкша Ю.П.* Современные воззрения на консервацию документов в библиотеке // Организация сохранности книжных фондов в академической библиотеке: Сб. науч. тр. – Л., 1986. – С. 25–45.
108. *Cunha G.M.* Mass deacidification for libraires. – Chicago: ALA, 1987. – 478 p.
109. *Cunha G.M.* Mass deacidification for libraires: 1989 update // Libr. technology reports. – 1989. – Vol. 25. – N 1. – P. 5–81.
110. *Chepesiuk R.* On assignment // Wilson libr. Bull. – 1986. – Vol. 60, N 10 – P. 47–49, 95.
111. *Bredereck K., Haberditzl A., Bruher A.* Paper deacidification in large workshops // Restaurator. – 1990. – Vol.11. – N 3. – P. 165–178.
112. *Deacidification* program update // Libr. of Congr. inform. bull. – 1990. – Vol. 45–46. – P. 378–380.
113. *Massenkonservierung* für Archive und Bibliotheken // Z. für Bibliothekswesen u. Bibliogr. – 1989. – S. - H. 49. – S. 1–101:ill.
114. *Lienardy A., Van Damme P.* Practical deacidification // Restaurator. – 1990. – Vol. 11. – N 1. – P. 1–21.
115. *Lienardy A.* A bibliographical survey of mass deacidification methods // Restaurator. – 1991. – Vol. 12. – N 2. – P. 75–103.
116. *Wedinger R.S.* The FMC mass preservation system // Restaurator. – 1993. – Vol. 14. – N 2. – P. 102–122.
117. *Wächter O.* Paper strengthening // Restaurator. – 1987. – Vol. 8, N 2/3. – P. 111–123.
118. *Wächter O.* Die Erhaltung von Bibliotheksgut // Bibl.: Forschung u. Praxis. – 1987. – Jg. 2, N 2. – S. 167–177 : ill.
119. *Thompson J.C.* Mass deacidification // Restaurator. – 1988. – Vol. 9, N 3. – P. 147–162. – Bibliogr. : p. 161–162.

-
120. *Sparks P.G.* Mass deacidification in the Library of Congress // *Restaurator*. – 1987. – Vol. 8. – N 2/3. – P. 106–110.
121. *Smith R.D.* Deacidifying library collections // *Ibid.* – 1987. – Vol. 8., N 2/3. – P. 69–93.
122. *Scott M.* Mass deacidification at the National library of Canada // *Ibid.* – 1987. – Vol. 8, N 2/3. – P. 94–99.
123. *Raloff J.* Halting untimely book ends: Two promising techniques are being developed to save our embrittling printed heritage // *Libr. a. archival security*. – 1985. – Vol. 7, N 2. – P. 21–26.
124. *Wedinger R.S.* The FMC mass preservation system // *Restaurator*. – 1991. – Vol. 12, N 1. – P. 1–17.
125. *Chadbourne R.* A method to mass produce parylene needs to be found as well as faster method of applying it to greater volumes // *Wilson libr. bull.* – 1987. – Vol. 61, N 8. – P. 11.
126. *Вилесова М.С.* К вопросу о механизме взаимодействия поли-пара-ксиленового покрытия с бумагой в процессе консервации // *Журн. прик. химии*. – 1998. – № 11. – С. 1883–1887.
127. *Никитин М.К., Мельникова Е.П.* Пленкообразующие очищающие составы // Тез. докл. Междунар. конф. “Радиоактивные отходы. Хранение, транспортировка, переработка. Влияние на человека и окружающую среду” (Санкт-Петербург, 14–18 окт. 1996 г.). – СПб., 1997. – С. 5.
128. *Ravines P., Indictor N., Evetts D.M.* Methylcellulose as an impregnating agent for use in paper conservation // *Restaurator*, 1989. – Vol. 10, N 1. – P. 32–46.
129. *Evetts D.M., Lockwood A., Indictor N.* Evaluation of some impregnating agents for use in paper conservation // *Ibid.* – 1989. – Vol. 10, N 1. – P. 1–15.
130. *Марчева-Кьнова Р.* Нипагин и цетазол как средства, предохраняющие реставрированные документы от микробиологического повреждения // *Архивен преглад*. – София, 1986. – №2. – С. 98–103.
131. *Готтшалк В.* Клейкое волокнистое нетканое полотно, способ получения и увлажняющее устройство для этого // *Изобретения стран мира*. – 2000. – Вып. 43. – № 1.
132. *Kolar J., Strlie M., Novak G.* Pihlar B. Aging and stabilization of alkaline paper // *J. Pulp and Pap. Sci.* – 1998. – N 3. – С. 89–94.
133. *Perkinson R., Futernick R.* Questions concerning the design of paper pulp for repairing art on paper // *Preserv. Pap. and Text. Hist. and Art. Value*. – Washington (D.C.), 1977. – P. 88–94.
134. *Латария В.В.* Новый способ реставрации и стабилизации карбонизированных документов // *Теория и практика сохранения книг в б-ке*. – СПб., 1992. – № 16. – С. 85–87.
135. *Андреева К.И., Мельникова Е.П., Шапкина Л.Б.* Сухая реставрация документов с помощью отечественных полимеров и тонких упрочняющих видов бумаги // *Пробл. сохранности фондов науч. библиотек*. – Л., 1988. – С. 119–123.

136. Шарипова Л.Л. Исследование свойств некоторых растительных красителей, перспективных для тонирования реставрационной бумаги // Сб. науч. тр. Гос. публ. б-ка им. М.Е. Салтыкова-Щедрина. – 1989. – № 15. – С. 104–119.
137. Добрусина С.А. Применение химической и ферментной очистки бумаги при реставрации альбома английских гравюр XVIII века // Теория и практика сохранения книг в б-ке. – Л., 1986. – № 13. – С. 86–91.
138. Бланк М.Г. Исследование способов придания новых свойств реставрационной бумаге // Теория и практика сохранения книг в б-ке. – Л., 1986. – № 13. – С. 75–85.
139. Бельнская Н.Г. Применение простых водорастворимых эфиров целлюлозы для реставрации документов // Долговечность документа. – Л., 1981. – С. 27–34.
140. Бланк М.Г., Добрусина С.А. Материалы для склеивания и упрочнения бумаги // Там же. – С. 91–97.
141. Sobucki W. Wielenie w konserwacji papierow zabytkowych. // Prz. pap. – 1981. – 37, N 7/8. – S. 293–297.
142. Герасимова И.Г., Иванова Т.А., Фляте Д.М. Отбелка бумаги перекисью водорода в среде органических растворителей // Теория и практика сохранения книг в б-ке: Сб. науч. тр. – Л., 1988. – Вып. 14. – С. 117–128.
143. Андреева К.И., Мельникова Е.П. О методе “сухой” реставрации документов с помощью отечественных полимеров акрилового и винилового рядов // Долговечность документа. – Л., 1981. – С. 98–105.
144. Герасимова И.Г. и др. К вопросу о дублировании бумаги методом горячего прессования // Там же. – С. 105–111.
145. Шапкина Л.Б., Леонович А.А., Никитин М.К. Композиционный материал для “сухой” реставрации бумаги // Химия и практическое применение кремний органических соединений. – Л., 1988. – С. 168.
146. Склярская А.В. Опыт реставрации Альбома Виниуса // БАН: 10 лет после пожара: Материалы Междунар. науч. конф. (Санкт-Петербург, 16–18 февр. 1998 г.). – СПб., 1999. – С. 119–125.
147. Илюхина А.И. Современные технологии в реставрации книжных памятников XVIII в. (на примере коронационного альбома Елизаветы Петровны) // БАН: 10 лет после пожара: Материалы Междунар. науч. конф. (Санкт-Петербург, 16–18 февр. 1998 г.). – СПб., 1999. – С. 132–135.
148. Вилесова М.С. и др. Упрочнение термодеструктурированной бумаги поли-пара-ксилиленом // Там же. – С. 149.
149. Склярская А.В., Смит В. Этические аспекты реставрации книг // Там же. – С. 169.
150. Реставрация документов на бумажных носителях: Метод. пособие / ВНИИДАД. – М., 1989. – 264 с.
151. Методичний посібник з реставрації документів на паперовій основі. Традиційні методи реставрації. – Париж: ЮНЕСКО, 1988. – 92 с.

152. *Ларский В.* Уроки реставрации книг // Полиграфия. – 1989. – № 8. – С. 41.
153. *Лебедева И.Б.* Реставрация списка 18 века «Краткая повесть о смерти Петра Первого» Феофана Прокоповича // Теория и практика сохранения книг в б-ке: Сб. науч. тр. – Л., 1986. – Вып. 13. – С. 92–98.
154. *Madden M.* Conservation of the Allepo Codex // Restaurator. – 1991. – Vol. 12, N 2. – P. 116–130:ill.
155. *Шмелева Л.И.* О разделении сцементированных листов мелованной бумаги // Сохранность книжных фондов : Сб. науч. тр. / ГБЛ. – М., 1986. – С. 43–50.
156. *Добрусина С., Ципкін Д., Кулікова Н., Великова Т.* Дослідження і консервація “Ірландського Євангелія” VIII століття // Студії з архівної справи та документознавства. К., 2000. – Т. 6. – С. 61–69.
157. *Быкова Г.З.* Материалы и методы реставрации биологически деструктированного пергамента // Теория и практика сохранения памятников культуры: Сб. науч. тр. – 1995. – Вып. 1. – С. 149–152.
158. *Паламарь Н.Ф.* Реставрация рукописных грамот // Там же. – Вып. 17. – С. 145–148.
159. *Андреева К.И., Кудоярова Л.В.* О реставрации документов на пергамене в лаборатории консервации и реставрации документов Российской Академии наук // Там же. – Вып. 17. – С. 153–156.
160. *Нюкша Ю.П.* Биологическое повреждение бумаги и книг. – СПб., 1994. – 233 с.
161. *Нюкша Ю.П.* Защита бумаги от грибов // Теория и практика сохранения памятников культуры: Сб. науч. тр. – Л., 1980. – Вып. 9. – С. 48–64.
162. *Сергеева Л.Е.* Анализ механизмов воздействия неионизирующего электромагнитного излучения на живые ткани и микроорганизмы // Теория и практика сохранения памятников культуры: Сб. науч. тр. – СПб., 1988. – Вып. 14. – С. 141–157.
163. *Склярова О.А., Гембицкий П.А.* Оценка грибостойкости бумаги, обработанной полигексаметилгуанидинфосфатом // Теория и практика сохранения памятников культуры: Сб. науч. тр. – Л., 1992. – Вып. 16. – С. 59–66.
164. *Evalol G.* Microorganismen als Schadlinge in Bibliotheken und Archiven / Bibliothek und Wissenschaft: Ein Jahrbuch. – 1996. – Bd. 3. – S. 13–112.
165. *Кобякова В.І.* Моніторинг екологічного стану сховищ культурних цінностей і стану збереженості фонду // Студії з архівної справи та документознавства. – К., 2000. – Т.6. – С. 95–97.
166. *Суббота А.Г.* Микологический надзор за физическим состоянием документов в Национальной библиотеке Украины им. В.И. Вернадского // Теория и практика сохранения памятников культуры : Сб. науч. тр. – СПб., 2000. – Вып. 20. – С. 127–130.
167. *Новікова Г.М.* Паспорт для екологічного моніторингу книгосховищ // Бібл. вісн. – 2001. – № 2. – С. 27–33.

168. *Основные* правила хранения и использования библиотечных фондов, разработанные ИФЛА : Пер. с англ.; Сост. и ред. Э.П. Эджок. – М., 1999. – 73 с.
169. *Поздеев О.К.* Медицинская микробиология. – М., 2000. – С. 33–37.
170. *Профилактика* биоповреждений библиотечных фондов : Метод. рекомендации / Сост. З.П. Дворяшина, Н.В. Мантуровская. – М. : ГБИЛ, 1987. – 19 с.
171. *Забезпечення* фізичного збереження документних фондів Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського НАНУ : Інструкція. – К., 1996. – 16 с.
172. *Санітарно-гігієнічна* обробка документів, каталогів та засобів їх зберігання в Національній бібліотеці України імені В.І. Вернадського: Інструкт.-метод. рекомендації. – К., 1997. – 18 с.
173. *Сохранение* библиотечных и архивных материалов : Руководство. – СПб.: Европ. дом, 1998. – 257 с.
174. *Библиотеки* и архивы в экстремальных ситуациях : Материалы междунар. обучающего семинара. 2–6 окт. 1995 г.: Сб. ст. – СПб., 1996. – 128 с.
175. *Скворцова О.В.* Биологический контроль библиотечных фондов в поставарийных ситуациях // Сохранность культурного наследия: наука и практика: Матер. междунар. обучающего семинара (г. Пушкин, 2–6 окт. 1995 г.) – СПб., 1996. – Вып. 1. – С. 62–70.
176. *Конса К., Сийнер М.* Климатологические и микробиологические исследования воздушной среды в библиотеках // Теория и практика сохранения памятников культуры: Сб. науч.тр. – СПб., 1995. – Вып. 17. – С. 9–16.
177. *Вершинина Э.Г., Покровская Ю.В.* Микромицеты в помещениях // Теория и практика сохранения книг в библиотеке: Там же. – 1992. – Вып. 16. – С. 113–119.
178. *Кобякова В.И.* Защита библиотечных фондов от биоповреждений: современное состояние, проблемы и перспективы // Там же. – 1998. – Вып. 19. – С. 39–46.
179. *Кобякова В.И.* К вопросу о применении модифицированной атмосферы с повышенным содержанием диоксида углерода для дезинфекции старых книг // Там же. – 2000. – Вып. 20. – С. 65–72.
180. *Кобякова В.И. и др.* Магнитные методы защиты библиотечных материалов от биоповреждений // Там же. – 1995. – Вып. 17. – С. 87–98.